

SHAXSNING XULQ-ATVORI PSIXOLOGO-PEDAGOGIK MUAMMO
SIFATIDA

Sharipova Nargiza O'ktamovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti assistenti

Abdullayev Akobir

Ahadov Diyorbek

712 23 IQT guruh talabalari

O'smirlardagi deviant xulq - bu ijtimoiylashuv va yetuklik jarayoni bilan birga keladigan keng tarqalgan hodisa bo'lib, u o'smirlik davrida kuchayadi va 18 yoshdan keyin kamayadi. Har bir o'smir deviant xulq-atvordan xabardor emas va atrof-muhitning salbiy ta'siriga qarshi turish qobiliyati ularda 18 yoshdan keyin shakllanadi. O'smirlik davrida deviant xatti-harakatlar murakkab hodisadir, shuning uchun bu muammoni o'rganish fanlararo va xilma-xildir. Hozirgi vaqtda og'ishlarning sabablarini tushuntiruvchi turli yondashuvlar va ilmiy nazariyalar mavjud. An'anaga ko'ra, psixologiya uchta yondashuvni ajratib turadi: biologik, psixologik, ijtimoiy.

Biologik yondashuv og'ishlarning paydo bo'lishining turli biologik nazariyalarini birlashtiradi. Ushbu yondashuv doirasida quyidagi vakillarni ajratib ko'rsatish mumkin: Ch.Lombroso, E.Kretchmer, Ch.S. Pirs, V. Sheldon va boshqalar. Psixologik yondashuv S. Freyd, V. Frankl, K. Rogers, A. Adler va boshqa psixologlar, psixiatrlar va psixoterapevtlar tomonidan ifodalanadi.

Deviant xulq-atvorning paydo bo'lishini tushuntiruvchi psixologik nazariyalar mini yondashuvlarga bo'linadi: ekzistensial-gumanistik yondashuv, psixodinamik yondashuv, xulq-atvor yondashuvi va kognitiv yondashuv.

Ekzistensial-gumanistik yondashuv doirasida L.B. Shnayder o'z asarlarida deviant xulq-atvor insonning o'z ma'naviyatini bostirish, hayot mazmunini topish mas'uliyatidan qochish natijasi ekanligini ta'kidlagan. Mas'uliyatdan qochish, o'zingizni mas'uliyatdan, taqiqlardan va muayyan munosabatlardan xalos qilish imkonini beradi. Haqiqatdan qochish uchun odamlar alkohol, giyohvandlik, ekstremizm va terrorizm kabi turli usullarni tanlaydilar.

L.B. Shnayderning fikriga ko'ra, deviant xulq-atvori bo'lgan odamga yordam berish, unga o'zining ruhiy "men" ni anglashga yordam berish va o'z taqdiri uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga yordam berish, so'ngra uning mavjudligining ma'nosini kashf qilish demakdir.

Shunday qilib, yigitga o'z hayotining ma'nosini anglash va topishga, uning energiyasini to'g'ri samarali yo'nalishga yo'naltirishga yordam berish kerak.

Muallif o'zining "Voyaga yetmaganlarning deviant xulq-atvorining oldini olishning nazariy asoslari" asarida insonning o'zi haqidagi haqiqiy bo'lmagan, buzib ko'rsatilgan g'oyalari, qarama-qarshi tajribalar va o'zini o'zi anglash zarurati va tashqi baholashga bog'liqlik o'rtasidagi ichki ziddiyatni ta'kidlaydi.

Deviant xulq-atvor, shuningdek, o'zi haqidagi g'oyalardan va, albatta, boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlar tajribasidan, xususan, ota-onalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish tajribasidan kelib chiqadi.

E.V.Zmanovskayaning asarlarida deviant xulq-atvorning paydo bo'lishi haqidagi turli xil psixologik nazariyalar ko'rib chiqiladi. Masalan, psixologik yondashuvning vakili Avraam Masloudir. U o'z asarlarida agar inson konstruktiv vositalar orqali o'zini anglay olmasa, u o'z muvaffaqiyatsizligini deviant xatti-harakatlari bilan qoplashga harakat qiladi, degan nazariyaga amal qildi.

E.V.Zmanovskaya normal o'zini o'zi amalga oshirishga to'sqinlik qiladigan asosiy sabablar sifatida quyidagi tarkibiy qismlarni belgilaydi: quyi darajadagi ehtiyojlarni aniqlash; yuqori ehtiyojlar va noqulay ijtimoiy sharoitlarning rivojlanmaganligi. "Inson o'z muammolarini konstruktiv tarzda hal qilishni o'rganmaguncha, uning muvaffaqiyatsizligini qoplash uchun ichki ehtiyoj uni tobora ko'proq "singdiradi" va shaxsiyat o'zini yo'q qiladi."

S.Freyd "aybdorlik hissi bilan potensial jinoyatchilar" tushunchasini kiritdi - bu erda gap o'zini aybdor his qilgani uchun qo'lga olinishi va jazolanishini xohlaydigan yoshlar haqida ketmoqda. Ular buzg'unchi impulslarga ega va qamoq ularni qandaydir darajada engishga yordam berishiga ishonishadi. Ushbu yondashuv doirasida ongli va ongsiz o'rtasidagi doimiy ziddiyat an'anaviy ravishda deviant xatti-harakatlarning asosiy manbai sifatida qaraladi. Z.Freydning fikricha, agar ongsizlikning tarkibiy qismlaridan biri ongdan ustun bo'lsa va ular bir-biri bilan muvozanatda bo'lmasa, bu deviant xulq-atvor uchun zarur shart-sharoitlarning shakllanishiga olib keladi.

Shunday qilib, jinoyat sodir etgan o'smir o'zining shaxsiy ichki ziddiyatlarini o'zi hal qila olmaydi va turli xil deviant xulq-atvorga qo'l urib, muammolardan qochishga harakat qiladi. E.V.Grebechkin o'z asarlarida deviant xulq-atvorning shakllanishiga olib keladigan boshqa sabablarni ham nomlaydi. Muallifning fikricha, hayotiy maqsadlar deviant xulq-atvorning tetikidir. Odatda, ustunlikka erishish maqsadiga e'tibor boshqa odamlar bilan hamkorlikka e'tibor qaratish bilan uyg'un ravishda birlashtiriladi.

Shunga ko'ra, insonning deviant xulq-atvorining sababi noto'g'ri hayotiy munosabat yoki salbiy qiymat-semantik munosabatlarning mavjudligi bo'lishi mumkin. Adekvat bo'lmagan hayotiy maqsadga erishish uchun shaxs qonun

chegarasini kesib o'tishi va jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlarni buzishi mumkin.

"Biz o'zaro tushunish inqirozi, tushunish, ishonch, ma'no yo'qligi, tushunishning ekzistensial vakuumi davrida yashayapmiz", deb ta'kidlaydi A.G. Asmolov. "Avlodlar o'rtasida, umuman, shaxslar o'rtasidagi tushunishni yo'qotish ekzistensial muammosi allaqachon antropologik xavfga aylanib bormoqda. Asosiy kamchiliklar jamiyatimiz va davlatimizga halokatli ta'sir ko'rsatadi, bu odamlar, bolalar va ota-onalar o'rtasidagi ishonchsizlikdir. Bugungi kunda yoshlar tobora kamroq ishonchni his qilishadi va kattalar dunyosidan tom ma'noda yuz o'gira boshlaydilar. Bu ham zamonaviy sivilizatsiya uchun antropologik xavfdir".

Ko'pchilik izlanuvchilar tomonidan o'tkazilgan izlanishlar, yoshlar o'rtasidagi qo'rquv iyerarxiyasida birinchi o'rinni doimo o'lim qo'rquvi egallab turganini ko'rsatdi. Endi qo'rquvlar reytingini hayotning ma'nosini yo'qotish qo'rquvi, o'z mavjudligining ma'nosizligi qo'rquvi boshqaradi. Uchinchi koordinata aniq ma'no tanqisligi va yosh odamda mavjudlik ma'nosini yo'qotishdan qo'rqish bilan bog'liq. Qadriyatlarni shakllantiradigan hissiyotdir. Agar motiv kognitiv ehtiyojni qondirsa, ya'ni bilimlarni egallash bilan bog'liq bo'lsa, u holda u qiymat ma'nosini hosil qiladi.

"Yosh odam o'ziga savol berishi kerak: kelajak men uchun qanday ma'no va ma'noga ega? - va unga javob bera olish. Kelajak "hissiy, qiymatga asoslangan, semantik va aks ettirilgan shaklda taqdim etilishi kerak - bu shaxsiy konstruksiyalar, tajribalar, e'tiqodlar, shaxsiy qadriyatlar. Yoshning ota-onalari va o'qituvchilari bilan semantik pozitsiyalari o'rtasida ularni aniqlash va yangi shakllantiruvchi ma'no shakllanishini to'ldirish uchun dialogga ehtiyoj bor".

"Tushunish, ishonch va ma'no etishmasligi insoniyatning uchta ustunidir. Agressiya, ekstremistik va terroristik qarashlarning shakllanishiga turtki bo'lgan ushbu ekzistensial tayanchlarning yo'qolishi ma'naviy qadriyatlarning yemirilishiga, ma'no va ongning o'zgarishiga olib keladi".

Zamonaviy yosh avlodni tarbiyalash, mutaassib ong va xulq-atvorni to'sish jarayonini tushunish, ishonch va ma'no nuqtai nazaridan ko'rib chiqish zarur.

"Va shunga qaramay, biz aminmizki, ommaviy ongga maxsus psixologik texnologiya - nafratni shakllantirish texnologiyasi aniq kirib boradi. Masalan, televideniye kuchli aloqa kanali sifatida "televideniye nafratiga" aylanib borayotgani har gal turli ko'rsatuvlarda dushman izlayotganimiz bolalar, o'smirlar va yoshlar ongida shunday holatga olib keladi. Odamlar, dushmanlarni qidirish ularning xatti-harakatlarining asosiy xususiyatiga

aylanadi. Faqat mojaro, zo‘ravonlik orqali g‘alaba qozonish va muvaffaqiyatga erishish mumkin, degan munosabat o‘rnatilgan. O‘smirlar deyarli har kuni zo‘ravonlik, televideniye orqali qotillik orqali ta‘lim olishadi. Faqat ijtimoiy tarmoqlar va internet orqali yosh avlodni terrorizm va ekstremizm uchun ayblash arziydimi? Va yana bir narsa: identifikatsiya mexanizmini ham hisobga olish kerak. Ko‘pgina psixologlar va psixoanalitiklar tomonidan ta‘riflangan, bolaning o‘zi qahramon deb hisoblagan shaxs bilan identifikatsiya qilishini ko‘rsatadi; identifikatsiya orqali uning xulq-atvorini o‘zlashtiradi. Agressiya va shafqatsizlikdan ta‘sirlangan jamiyatlarda tajovuzkor xatti-harakatlarning tashuvchilari identifikatsiya ob‘ekti sifatida tanlanishi ehtimoli katta".

Shunday qilib, Dyurkgeym deviant xulq-atvor jamiyatdagi eski me‘yorlar allaqachon eskirgan va yangilari hali qabul qilinmagan holat tufayli yuzaga keladi, deb hisoblagan.

Oila bola shaxsini shakllantirishning eng muhim muhiti, oila esa tarbiyaning asosiy institutidir. Oilaviy munosabatlarda ota-onalar va qarindoshlar ko‘pincha turli xil uslublarni qo‘llashadi. Ota-onalar tomonidan bolaga nisbatan qo‘llaniladigan har qanday tarbiya uslubi bolaning hayotida abadiy o‘z izini qoldiradi.

1990 yilda E.G. Eydemiller va V.V. Yustitskis bilan birgalikda "Oilaviy munosabatlarni tahlil qilish" metodologiyasini ishlab chiqdi, unda ular oilaviy tarbiyaning bir qator ko‘lamlarini aniqladilar. E.G. Eydemiller va V.V. Yustitskis quyidagi shkalalarni aniqladi:

- bolani giperproteksiyaga moyil bo‘lgan holda tarbiyalash, ya‘ni. ota-onalar amalda tarbiyalovchi tarbiya uslubini qo‘llashadi;
- haddan tashqari talablar, taqiqlar va majburiyatlar - bolada "kattalik" tuyg‘usini singdirish va undan aniq "kattalar xulq-atvori" ni talab qilish, lekin bolaning yoshi va uning individual xususiyatlarini hisobga olmaydi. Shu bilan birga, ota-onalarning farzandlari uchun barcha qarorlarni qabul qilish istagi;
- oiladagi talab va mas‘uliyatni minimallashtirish.

Shunday qilib, yuqorida sanab o‘tilgan nazariyalar, oilaviy tarbiyaning xususiyatlariga yondashuvlar va ularning o‘spirinlarda og‘ish shakllari bilan bog‘liqligi ota-onalarning uslublari, shakllari va taktikasiga javob sifatida o‘spirinlarda deviant xatti-harakatlar shakllanishi mumkin degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Ko‘pincha, o‘smirlarning ota-onalari o‘zlari tetik yoki ishga tushirish mexanizmini ishga tushiradilar, ya‘ni. Ota-onalar o‘zlarining xatti-harakatlari, ta‘qiqlari, sanksiyalari, vasiyligi yoki befarqligi bilan bolasini g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlarga undaydilar.

ADABIYOTLAR:

1. Асмолов, А.Г., Пастернак, Н.А. Ребенок в культуре взрослых / А.Г.Асмолов, Н.А.Пастернак. - М.: Издательство Юрайт, 2019. - 150 с.
2. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И.Божович. - М.: М.,1998. - 260 с.
3. Атоев Э. Х. СТАНДАРТИЗАЦИИ ПРОЦЕДУР ДИДАКТИЧЕСКОГО ТЕСТИРОВАНИЯ //Аллея науки. – 2019. – Т. 5. – №. 1. – С. 168-172.
4. Атоев Э. Х. ИНФОРМАЦИОННЫЕ ФАЙЛЫ ДЛЯ ДИДАКТИЧЕСКОГО ТЕСТИРОВАНИЯ ПО ХИМИИ //Аллея науки. – 2018. – Т. 2. – №. 4. – С. 871-875.
5. АТОЕВ Э. Х., КУРБАНОВ М. Т. Педагого-психологические аспекты развития дидактического тестирования //Поколение будущего: Взгляд молодых ученых-2014. – 2014. – С. 255-257.
6. Атоев Э. Х., Бозорова У. Р. ХИМИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ-ОДИН ИЗ ВАЖНЫХ ЭТАПОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ //Современная наука: проблемы и пути их решения. – 2015. – С. 81-83.
7. Савриев Ш. М., Атоев Э. Х. РАЗРАБОТКА И ПРИМЕНЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ ДИДАКТИЧЕСКИХ ТЕСТОВ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС //Научно-технический прогресс: актуальные и перспективные направления будущего. – 2015. – С. 26-28.
8. Гребенкин, Е.В. Девиантное поведение: учебно-методическое пособие/ Е.В. Гребенкин. - Новосибирск: Изд. НГГТУ, 2017. - 86 с.
9. Кагермазова Л.Ц., Масаева З.В., Калманова Ц.А. Диалог в современном образовании как технология формирования толерантности детей// В сборнике: Искусство - диалог культур. Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции. 2020. С. 240-247.
10. Кагермазова Л.Ц., Масаева З.В., Абакумова И.В. Диалог как дидактическая инициация смыслообразования учащихся в практике образовательного процесса // Проблемы современного педагогического образования. 2020. № 68-3. С. 324-328.
11. Атоев Э. Х., Гайбуллаев Х. С. АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ДИДАКТИЧЕСКОГО ТЕСТИРОВАНИЯ //ИННОВАЦИИ, КАЧЕСТВО И СЕРВИС В ТЕХНИКЕ И ТЕХНОЛОГИЯХ. – 2014. – С. 22-25.
12. Атоев Э. Х. ПРОГРАММНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ФАЙЛОВ, ПОДГОТОВКА, ВЫДАЧА И РЕГИСТРАЦИЯ ВАРИАНТОВ КОНТРОЛЬНЫХ ЗАДАНИЙ ПО

ЕСТЕСТВЕННЫМ НАУКАМ //Современные тенденции развития науки и производства. – 2014. – С. 17-17.

13. Атоев Э. Х., Холлиева М. Х., Кувончева М. Р. Химический эксперимент как важный аспект преподавания химии в академических лицеях и профессиональных колледжах //Молодой ученый. – 2015. – №. 3. – С. 727-728.

14. Клейберг, Ю.А. Психология девиантного поведения: учебник и практикум для вузов / Ю.А.Клейберг. М.: Юрайт, 2018. - 290 с.

15. Комлев, Ю.Ю. Теории девиантного поведения: учебное пособие/ Ю.Ю. Комлев. СПб.: Изд. дом АЛЕФ-ПРЕСС, 2018. - 234 с.

16. Менделевич, В.Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие / В.Д. Менделевич. - СПб.: Речь, 2017. - 445 с.

17. Печенюк, А.М. Теоретические основы профилактики девиантного поведения несовершеннолетних / А.М. Печенюк. - Хабаровск: Психоголос, 2017. 175 с.

18. Атоев Э. Х., Валишева Н. А., Хамидов Ё. Ё. Качество тестовых заданий-основа объективного контроля уровня знаний учащихся //Молодой ученый. – 2015. – №. 3. – С. 725-727.

19. Атоев Э. Х., Бешимов Ю. С. Разработки и применения контролирующее-тестирующих программ по химии //Нам ДУ илмий ахборотномаси. Наманган. – 2021.

20. Атоев Э. Х., Гафурова Г. А. Сбалансированность тестовых заданий как один из важных элементов обеспечения их качества //Молодой ученый. – 2016. – №. 3. – С. 775-777.

21. Рождественская, Н.А. Девиантное поведение и основы его профилактики у подростков. Учебное пособие/Н.А.Рождественская. - М.: Генезис, 2018. - 211 с.

22. Фомина, А.Б. Ранняя профилактика девиантного поведения детей и подростков: учебное пособие/ А.Б.Фомина. - М.: Психология, 2015. - 128 с.

23. Атоев Э. Х., Аслонов Б. Б., Тураев Ф. Ф. Размышления о стандартизации процедуры дидактического тестирования //Молодой ученый. – 2015. – №. 3. – С. 724-725.

24. Атоев Э. Х. Некоторые аспекты применения компьютерной техники при тестовом контроле знаний //Молодой ученый. – 2016. – №. 21. – С. 849-850.

